

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Maarten van der Goes van Dirxland [1751-1826], Nederlands eerste minister van Buitenlandse Zaken

Waldeck, P.W.

Citation

Waldeck, P. W. (2017, November 15). *Maarten van der Goes van Dirxland [1751-1826], Nederlands eerste minister van Buitenlandse Zaken*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/55510>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/55510>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/55510> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Waldeck, P.W.

Title: Maarten van der Goes van Dirxland [1751-1826], Nederlands eerste minister van Buitenlandse Zaken

Issue Date: 2017-11-15

De driehoek

Om de context waarbinnen Maarten van der Goes in 1797 een hoofdrol ging spelen in de buitenlandse politiek van de Bataafse Republiek te begrijpen, is een schets van hoe de oude Republiek der Verenigde Nederlanden haar internationale manoeuvreerruimte, met name die in de achttiende eeuw, heeft gebruikt noodzakelijk.

Schipperen tussen lusten en lasten

De onafhankelijkheid van de Republiek werd in 1648 bij de Vrede van Münster (Westfalen) erkend. Vanaf toen had zij nooit de ambitie om in Europa machtspolitiek te bedrijven met als doel een substantiële uitbreiding van het grondgebied. Haar koloniale expansie elders in de wereld ging in de eerste plaats om het vestigen van handelsposten en minder om het staatkundig of cultureel beheersen van grote gebieden. Het besef een zelfstandige machtsfactor te zijn geworden was er wel.¹ Het argument om toch haar macht te laten gelden bestond uit het alles-overheersende belang van de handel als middel van bestaan van haar burgers. Handel was de *raison d'être* van de Republiek en bepaalde haar buitenlandse politiek. Indien dit belang werd bedreigd of aangetast, was de Republiek bereid, bij voorkeur in coalitie, geweld te gebruiken, ook tegen machtige burens als Engeland of Frankrijk. Het meest aangegeven instrument echter om vrij te blijven van de handel verstorende evenwichtspolitiek van de Europese hoven was volgens de Heren Hoogmogenden Staten-Generaal een politiek van zo volstrekt mogelijke afzijdigheid.

De Utrechtse historicus Johan Christiaan Boogman doopte deze vorm van op maritiem-commerciële belangen gestoelde neutraliteits-

De Republiek der Verenigde Nederlanden

politiek de ‘Hollandse traditie’. Kenmerkend hiervoor was volgens hem een pacifistische inslag, zij het dat dit pacifisme volgens hem in de regel niet ideëel maar utilitair van aard was.² Deze politiek werd tijdens het bewind van Johan de Witt tot grote morele hoogte verheven. De ontgoocheling kwam, toen in 1672 bleek dat bondgenoot Engeland in het geheim met rivaal Frankrijk al twee jaar eerder een verdrag gesloten had met het doel de Republiek te vernietigen. Wat volgde was een periode van ruim dertig jaar, waarin de Hollandse traditie van afzijdigheid op de achtergrond werd gedrongen door de directe betrokkenheid van de Republiek bij de Europese *balance of power*-politiek van prins Willem III, de nieuwe stadhouder en sinds 1688 ook koning van Engeland. De Republiek voerde in coalitieverband actief oorlog te land en ter zee om het expansionisme van de Franse koning Lodewijk XIV dat een bedreiging voor haar voortbestaan was, een halt toe te roepen. De Britten zagen hun kans schoon ‘varende weg’ de hegemonie ter zee te veroveren, maar het meest fnuikende was dat de oorlogen de Republiek financieel hadden uitgeput. Toen de koning-stadhouder kinderloos was gestorven, was het niet verwonderlijk dat met name de Hollandse regenten en kooplieden hun kans wilden grijpen om terug te keren tot afzijdigheidspolitiek. Er kwam een tweede stadhouderloos tijdperk. Vloot én leger werden nu verwaarloosd. Men vertrouwde op de onvervangbaarheid van Amsterdam als stapelmarkt. Middelen om de stagnerende economie te stimuleren of om te investeren in binnenlandse industrialisatie kwamen onvoldoende beschikbaar. Vermogende Hollanders stelden zich liever tevreden met winst op de financiële markt.

Machtspolitiek gesproken bleef de Republiek echter met Engeland verbonden. Allereerst door het Verdrag der Zeemogendheden (1678), maar vooral door het zogenaamde Townshend-verdrag van 1709, dat Smit vergeleek met ‘gouden ketenen’. Sindsdien kon de Republiek eigenlijk niet meer onafhankelijk optreden in de internationale politiek. Deze situatie, waarin Engeland de koers bepaalde, zou tot 1780 voortduren.³ Wat er aan ruimte voor buitenlandse politiek overbleef, werd nu weer vooral bepaald door economische belangen. De concurrentiestrijd met Engeland stak weer de kop op, waarin de Republiek zich nogal eens de kaas van het brood liet eten omdat onvoldoende militaire macht kon worden ontplooid ter bescherming van de eigen handelsbelangen. Frankrijk maakte daarvan gewiekst gebruik door op het juiste moment de Republiek met aantrekkelijke, alternatieve handelsvoordelen te paaien.

De rivaliteit tussen Frankrijk en Engeland nam in de loop van de achttiende eeuw weer toe. Rekening houdend met de neutralistische

stemming onder regenten en kooplieden, probeerden de Staten-Generaal beide landen tegemoet te komen, in het geval van Frankrijk om de handel in oorlogsbehoeften niet te verliezen. Het gelukte de Franse diplomatie in 1755 een belangrijk vernieuwd handelsverdrag met de Republiek te sluiten. De voordelen daarvan werden echter verleend bij koninklijke ordonnantie. Dat betekende dat die voordelen te allen tijde zonder overleg konden worden ingetrokken, bijvoorbeeld indien de koers van de Republiek ten opzichte van Frankrijk de koning niet zinde. De Republiek legde zich zo aan een tweede ketting, die in de buitenlandse politiek een uitgesproken pro-Frans accent veroorzaakte.

In 1756 brak tussen Engeland en Frankrijk opnieuw, nu rechtstreeks, oorlog uit (1756-1763).⁴ De oorzaak lag vooral in de koloniale rivaliteit tussen beide grootmachten in Amerika en Voor-Indië. De Republiek profiteerde daarvan met haar uitgangspunt van ‘vrij schip, vrij goed’ meer dan rijkelijk. In het Europees theater ging het er de kempfanen nu om de Republiek tot bijstand (Engelands belang) of tot neutraliteit (Frankrijks belang) te dwingen. In het eerste waren de Engelsen niet succesvol. De zaak op de spits drijven durfde Londen niet, want daarvoor was de positie van de Republiek strategisch te belangrijk. De Fransen brachten intrekking van de beloofde handelsvoordelen in stelling, waarop de Staten-Generaal de Republiek neutraal verklaarden. Uit erkentelijkheid verlaagde koning Lodewijk xv het invoerrecht op stokvis.⁵ Op een dergelijk ruim gebaar hadden de Hollandse kooplieden vast niet gerekend.

De Engelsen daarentegen gingen ertoe over Nederlandse schepen op zoek naar contrabande aan strenge visitatie te onderwerpen waardoor de irritatie in de Hollandse handelskringen ten opzichte van de eeuwige bondgenoot en aartsconcurrent gestaag groeide. Engeland won de oorlog en had daarmee de Franse koloniale ambities voorlopig de kop ingedrukt. Het was dus voor de Republiek nu zaak om Engeland niet te veel voor het hoofd te stoten.

Spoedig greep Frankrijk zijn kans tot revanche op de Britten door in de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog (1774-1783) de zijde van de opstandelingen te kiezen. Ook de Republiek zag daar handel in en zo werd het spel om te proberen van twee walletjes te eten, met veel lusten en weinig lasten, herhaald. Engeland vroeg wederom tevergeefs om bijstand. Het onderscheppen van Nederlandse schepen nam weer een aanvang (de vloot was niet bij machte dit te verhinderen). Frankrijk moedigde de Nederlandse neutraliteit ten gunste van de Franse politiek aan onder meer door het principe van ‘vrij schip, vrij goed’ te steunen

en daarbij anti-Engelse propaganda te maken in de Republiek. Opnieuw stelden de Engelsen zich terughoudend op. De Staten-Generaal kwamen de Engelsen slechts enigszins tegemoet door iets beter toe te zien op de afgesproken definitie van oorlogsmateriaal. Frankrijk trok daarop onmiddellijk de handelsvoordelen in, maar niet, *adding insult to injury*, ten opzichte van Amsterdam en Haarlem, waar de Fransgezindheid het meest uitgesproken was. De openlijke aankondiging van toetreding van de Republiek tot het Verbond van Gewapende Neutraliteit (met Rusland, Zweden, Denemarken en Pruisen) in 1780 werd Londen te veel. Toen tezelfdertijd de Amsterdammers een rampzalige fout begingen door – buiten de Staten-Generaal om – een handelsverdrag te sluiten met de opstandige Amerikaanse koloniën, was voor de Engelsen de maat vol (het verdrag werd ironisch genoeg tijdens een visitatie op zee ontdekt). De Republiek kon zich niet meer verschuilen. Zij ‘dobberde de haven van de neutraliteit uit’.⁶ Het gevolg was de Vierde Engelse Oorlog, die Nederland verloor en de zeehandel veel schade berokkende. De irritatie leidde nu tot verbittering. Vrede kwam op een voor de Republiek smadelijke wijze tot stand. Onderhandelingen werden haar nauwelijks gegund. De neutralistische koers werd bestraft met vervallenverklaring van alle vroegere verdragen met Engeland. Enig soelaas bood het behoud van de meeste koloniën.

Inmiddels was de patriottenbeweging ontstaan die de nederlaag in de schoenen van de stadhouder Willem v en de prinsgezinden schoof. Daar valt wel wat op af te dingen, want het centrale gezag in de Republiek, voor zover dat bestond, was door de kortzichtigheid van de regenten en kooplieden in de afgelopen jaren danig uitgehold. Geld voor de vloot en het leger werd, ondanks herhaald verzoek van de stadhouder – opperbevelhebber van de strijdkrachten – mondjesmaat ter beschikking gesteld. Het federaal systeem van de Republiek frustreerde een welbewust, financieel onderbouwd, slagvaardig buitenlands en defensiebeleid aanzienlijk.

De patriotten keerden zich tegen de zelfgenoegzaamheid van de regenten en de heerschappij van een oligarchie. Zij waren militant, nationalistisch en geloofden in de wederopstanding van de Republiek als grote mogendheid, zowel economisch als politiek, als er maar ingrijpende hervormingen werden doorgevoerd. Enigszins paradoxaal zochten zij bescherming bij het in die periode nog steeds absolutistische Frankrijk.

De laatste raadpensionaris

Onder druk van de patriotten ging de Republiek in 1785 een defensief verbond met Frankrijk aan, waarmee zij de weg opende voor Franse inmenging in de binnenlandse politiek. Engeland realiseerde zich dat nu alles op alles moest worden gezet om de Republiek van rivaal Frankrijk los te weken. Innige vriendschap met Frankrijk hield immers ook het risico in dat de Fransen de Nederlandse koloniën konden gebruiken om Brits-Indië te bedreigen.⁷ De Britse regering van William Pitt stuurde James Harris, de latere Lord Malmesbury, als gezant naar Den Haag en met behulp van voldoende werkkapitaal sleutelde deze succesvol aan een herstel van de Brits-Nederlandse belangengemeenschap. De Pruisische inval in de Republiek in 1787 tot herstel van de macht van de stadhouder was in belangrijke mate door de diplomatie van Harris bewerkstelligd en leidde tot een nieuw, drievoudig bondgenootschap: van de Republiek met Engeland en Pruisen, terwijl het defensief verbond van 1785 met Frankrijk van kracht bleef! Er was voor Pruisen op dat moment weliswaar sprake van een dynastiek belang in de Republiek (de Prinses van Oranje, Wilhelmina van Pruisen, was een zuster van koning Friedrich Wilhelm II van Pruisen), maar even doorslaggevend voor het besluit tot interventie in Nederland was dat Berlijn zich in ruil daarvoor van Britse afzijdigheid verzekerde bij het uitbreiden van de Pruisische macht in Centraal- en Oost-Europa, met name in Polen. In het Drievoudig Verbond werden garanties voor de onafhankelijkheid en het erfelijk stadhouderschap van de Republiek vastgelegd waarmee de soevereiniteit onder curatele werd gesteld, nu van Engeland en Pruisen. Evenmin als Frankrijk zagen deze grote mogendheden er heil in de Republiek nog langer een eigen weg te laten volgen. Nederland was nu voor zijn bestaansrecht volstrekt afhankelijk geworden van de politiek in de driehoek Londen-Parijs-Berlijn. In 1793 verklaarde het inmiddels revolutionaire Frankrijk de oorlog aan de stadhouder (niet aan het Nederlandse volk) en begonnen de Franse legers hun gestage opmars naar de Lage Landen. In januari 1795 werd de ‘bevrijding’ van de Republiek voltooid en ging het Drievoudig Verbond ten onder door een nieuw fenomeen in de internationale politiek: de ideologische strijd tussen monarchisme en republicanisme.

Na het herstel van de stadhouder werd de Zeeuwse orangist Laurens Pieter van de Spiegel tot raadpensionaris benoemd. Hij was een bekwaam man, die in de periode 1787-1795 oprecht geprobeerd heeft het geschon-

den aanzien van de Republiek te herstellen. Hij volgde in beginsel de Hollandse traditie met een beleid van verbondspolitiek en utilitair neutralisme, dat wil zeggen: wat voor de afzijdigheid en de handelsbelangen beter uitkwam. Als machtsfactor had de Republiek afgedaan. Zij was in de toenmalige Europees politieke omstandigheden ‘prooi’ geworden. Engeland vormde voor Van de Spiegel weliswaar nog steeds het plechtanker, maar hij beschouwde het fenomeen van een permanente natuurlijke bondgenoot als een fictie. Pruisen was voor hem vooral militair belangrijk als bondgenoot bij gebrek aan een noemenswaardig Nederlands veldleger. Maar om gelijke afstand tot Londen, Berlijn en Parijs te bewaren hield Van de Spiegel het defensief verbond met Frankrijk van 1785 in stand. Daarmee trachtte hij zich zo veel mogelijk te onttrekken aan Frans overwicht zonder tegenóver Frankrijk te staan. Zo voerde hij een behoedzaam beleid van ‘schikken en plooiën’ gericht op bescherming van de kwetsbare onafhankelijkheid van de Republiek. In geval van oorlog tussen Engeland en Frankrijk kon de Republiek zich dan zo nodig beroepen op een plicht tot afzijdigheid.⁸ Hij wilde de integriteit van de Republiek tot gemeenschappelijk belang van de grote mogendheden maken om zo het machtsevenwicht in Europa niet te verstoren. Van de Spiegel maakte echter geen juiste analyse van de breuk in de Europese buitenlandse politiek die het revolutionaire met het monarchale Frankrijk maakte. Toen Engeland en Pruisen in 1794 de Republiek trachtten op te nemen in een anti-Franse coalitie, oordeelde Van de Spiegel de situatie, ondanks de oorlogsverklaring aan de stadhouder, niet urgent genoeg voor een breuk met Frankrijk. Hij koos ervoor zich te verlaten op de beproefde tactiek van dubbelspel in afzijdigheid.⁹ Het leverde niets op. Het evenwicht was reeds verstoord door de overmacht van Frankrijk. Engeland noch Pruisen bleek in 1794 bereid grootschalig militair te interveniëren om de Republiek te redden.

Het bestaansrecht van de Republiek begon zijn betekenis in de Europese verhoudingen te verliezen. Daarom is het hier de plaats om kort vooruit te blikken naar de houding van de ‘driehoek Londen-Parijs-Berlijn’ ten opzichte van Nederland in de volgende jaren. Immers de buitenlandse politiek van de Bataafse Republiek zou zich in hoge mate binnen de belangendriehoek van deze drie hoofdsteden afspelen.

In de periode tussen 1794 en 1814 was de Republiek herhaaldelijk onderwerp van onderhandelingen tussen de Europese grote mogendheden over hun invloedssferen en de herschikking van delen van het Europese vasteland ter bewaring van het machtsevenwicht.¹⁰ Een sterk

Frankrijk bleef daarvoor onontbeerlijk. De vraag was echter hoe sterk Frankrijk moest zijn en vooral hoe een sterk Frankrijk er geografisch uitzag. De coalities van de continentale mogendheden tegen Frankrijk konden altijd op Britse steun rekenen om te voorkomen dat één bepaald land het vasteland ging domineren. De coalities werden echter steeds geplaagd door wantrouwen, gebrek aan politieke wil en planning, en niet in de laatste plaats door eigenbelang. Het kwam de Europese grote mogendheden goed uit dat de Republiek zelf hard op de trommels van bestaansrecht, onafhankelijkheid en neutraliteit bleef slaan. Het was een drukmiddel bij hun eigen onderhandelingen met Frankrijk zonder dat het ooit een breekpunt hoefde te zijn.

Voor Frankrijk was een in naam onafhankelijk, eventueel neutraal Nederland een zeer bruikbare *bargaining chip* om de annexatie van België te doen accepteren in een herschikking van de landkaart van Europa of om tijdens zijn conflicten met Engeland, Oostenrijk en Rusland tenminste de neutraliteit van Pruisen te bewaren. Bovendien hield Frankrijk er rekening mee dat te veel inmenging in de Bataafse binnenlandse aangelegenheden de Engelse bereidheid om een *deal* te maken over de koloniën van de Republiek zou doen afnemen. De annexatie van België vormde voor het Frans revolutionair bewind in eerste instantie een onderdeel van het bereiken van ‘natuurlijke grenzen’, maar na het aan de macht komen van Napoleon werd de beheersing van de haven van Antwerpen (met de Brabantse barrièrestedes en de marinebasis Vlissingen als ‘voorposten’) militair prioriteit.¹¹ De economische exploitatie van Noord-Nederland was aantrekkelijk, maar niet zonder risico's, zo besefte het Franse Directoire al. Annexatie was voortdurend een optie, maar politiek ‘onnatuurlijk’.¹² Een Bataafse Republiek als onafhankelijke bondgenoot in de strijd tegen Engeland woog voor Frankrijk lange tijd zwaarder.

De Britse steun voor herstel van het stadhouderschap in Nederland was minder altruïstisch dan het wellicht toescheen. Herstel van de oude orde was natuurlijk gunstig voor de maritiem-commerciële suprematie van Engeland. De beheersing van de Lage Landen en, wederom, vooral van Antwerpen en Vlissingen, door een bevriend bewind was echter voor de Britten eerder een kwestie van machtsevenwicht dan van hulp aan de Prins van Oranje, oom van koning George III. Bij de Vrede van Amiens (1802) accepteerde Engeland de nieuwe politieke orde in de Bataafse Republiek en het principe van schadeloosstelling van Oranje in Duitsland in ruil voor het bezit van Ceylon. Maar toen een jaar later Napoleon zijn zinnen op een invasie van Engeland zette, nam de belangstelling voor

de Lage Landen weer toe. Dat ging zelfs zo ver dat de Britse regering in 1805-1806 bereid was de Republiek in de directe invloedssfeer van Pruisen te brengen of zelfs Nederland door Pruisen als provincie te laten annexeren als dit land maar een nieuwe anti-Franse coalitie op het vasteland zou willen leiden. Engeland wilde dat Pruisen aan Frankrijk zou gaan grenzen. Koning Friedrich Wilhelm III weigerde.¹³ Pas in 1813 ging Engeland weer ijveren voor een zelfstandig bestaan van Nederland als buffer tegen Frankrijk.¹⁴

Pruisen verliet in 1794 om met name financieel-economische redenen de Eerste Coalitie en sloot in 1795 vrede met Frankrijk. Daarna volgde een periode waarin Pruisen zich hardnekkig afzijdig probeerde te houden van de oorlogen in Europa. Het voerde een neutraliteitspolitiek die in ieder geval tien jaar vrede en welvaart in Noord-Duitsland opleverde.¹⁵

Uitbreiding van deze neutrale zone naar de Bataafse Republiek was niet zozeer om dynastieke redenen (herstel van Oranje), als wel om strategische en economische redenen aantrekkelijk, maar pogingen daartoe strandden uiteindelijk door de tegenstellingen tussen de pro-Franse en anti-Franse facties binnen de Pruisische regering. De neutraliteit maakte Pruisen in die jaren tot een potentiële bemiddelaar in de Europese conflicten, waarvan ook de Bataafse Republiek gebruik trachtte te maken, zij het zonder succes. Het Pruisisch eigenbelang prevaleerde. Alles wat zich buiten de neutraliteitszone afspeelde liet de regering in Berlijn tamelijk onverschillig. Pruisen moest zijn eigen positie in Centraal-Europa beschermen. Het bevond zich voortdurend tussen de twee vuren van enerzijds Rusland en Oostenrijk, en anderzijds Frankrijk, een wanhopige *juggling act* die Pruisen uiteindelijk in 1806 in oorlog bracht met Frankrijk en die het smadelijk verloor.¹⁶

Volgens Jourdan was de inlijving van het Koninkrijk Holland in 1810 voor het Franse keizerrijk rampzalig.¹⁷ Pas toen zouden de ogen in de kanselarijen van de continentale mogendheden voor het napoleontische doel van een ‘*imperium sine fine*’¹⁸ geopend zijn en begon niet alleen Pruisen, maar ook Rusland en Oostenrijk zich weer voor de geopolitieke positie van de Lage Landen te interesseren.

In 1794 ontbrak het Van de Spiegel aan zowel politieke als militaire middelen om het tij van onverschilligheid over de onafhankelijkheid van Nederland te keren. Het was simpelweg te laat. Hij was er niet in geslaagd in de korte tijd die hem na 1787 gegund was de politieke geesten te overtuigen van de noodzaak van een werkelijk ‘unitair’ buitenlands beleid met een neutralistische inslag waarmee de Republiek internatio-

naal sterker zou staan. Dat zou een beleid betekenen dat beheerst werd noch door dynastieke of andere partijbelangen, noch door deelbelangen van gewesten of steden. Een beleid dat in de kern gericht was op het landsbelang van herstel van aanzien en zelfstandigheid van de Republiek. De zozeer gewenste economische vruchten zouden haar daaruit vanzelf toevallen. Een dergelijk ‘vaderlandslievend’ beleid zouden de patriotten moeten hebben kunnen waarderen, maar na de omwenteling van 1795 sloten zij Van de Spiegel op in het kasteel van Woerden.